

EÖRDÖGH ISTVÁN

Az 1848–49-es magyar szabadságharc bukásának diplomáciai háttere a szentszéki iratok fényében

A liberalizmus jelenségének tanulmányozása során a legújabb egyháztörténeti monográfiák¹ felhívják a figyelmet azokra a politikai, szociális, kulturális eseményekre, amelyek az ír, angol, francia, belga, itáliai és német liberális katolicizmus szellemiségének eredményeként egyrészt jelentős mértékben hozzájárultak a függetlenségi mozgalmak társadalmi folyamataihoz a 19. századi Európa egyes régióiban, másrészt okot szolgáltattak a Szentszék restaurációs politikáját féltékenyen őrző Pápai Állam reakciós, sőt fegyveres intervenciót is szorgalmazó, represszív diplomáciai tevékenységéhez.

E századot kezdettől jellemezte az állam és az egyház szétválásának feltartóztatatlan folyamata, amelynek során a szentszéki diplomácia következetesen a liberális törekvések ellen és a konzervatív kormányok mellett foglalt állást. IX. Pius (1846–1878) pápasága alatt a Szentszék politikai stratégiája azonban még feltartóztathatónak vélte a társadalom laicizálódását.

A liberálisok vezette magyarországi felkelés éppen abban a pillanatban robbant ki, amikor még az ultramontanizmus jelenségétől támogatottan, teljes erővel folyt a Pápai Állam világi hatalmának restaurációja, miközben a szentszéki diplomácia konkordátumok megkötésével keresett modus vivendit az állam és az egyház között az egyes országokban.

A továbbiakban elemzésre kerülő, részben már publikált, de kellően még nem feldolgozott szöveggyűjtemény alapjánt² és részben a magyar történetírás által eddig teljesen mellőzött levéltári forrásokat³ támaszkodva kívánjuk felhívni a figyelmet azokra a diplomáciai és egyházipolitikai okokra, amelyek a nemzetközi szintéren jelentős mértékben hozzájárultak az 1848–49-es magyar függetlenségi harc bukásához, feltárva azon összefüggéseket, amelyek a liberális Kossuth függetlenségi törekvései, az orosz intervenciót megvalósító cári Oroszország egyházipolitikája és a Szentszék egyházkormányzati céljai között léteztek.

¹ Lásd Martina, Giacomo: *La chiesa nell'età del liberalismo*. Brescia, 1991. (a továbbiakban: Martina 1991.)

² Lukács Lajos: *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and Correspondance on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna*. Budapest, 1981. (a továbbiakban: TVAHI)

³ Archivio Storico del Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa (Città del Vaticano), fondo Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (A rendkívüli egyházi ügyek tanácsának történeti levéltára. Vatikánváros). (a továbbiakban: AES)

Az Oroszország és a Szentszék közti diplomáciai válság (1842–1847)

I. Sándor (1801–1825) orosz cár, a Szent Szövetség kezdeményezője, akire erőteljesen hatott a romanticizmus és a pietizmus, látva az orosz birodalom hatalmának erősödését,⁴ 1815. szeptember 26-án a szövetség létrehozásakor arra törekedett Párizsban, hogy Ausztria és Poroszország győztes monarchiái „testvérként” és „egy keresztény nemzet tagjaként” szolgálják a vallás, a béke, az igazság ügyét, és a kereszténység szent parancsait mint a kormányzás legfőbb normáját alkalmazzák.⁵ A szövetségből származó előnyök kezdetben biztatónak tűntek a VII. Pius (1800–1823) restaurációs politikáját támogató ultramontán római kúriális körök számára. Később azonban Belgium és Hollandia Párizsban 1815-ben kierőszakolt egyesítése, valamint Lengyelország addigi feldaraboltságának (1772, 1793, 1795) ismételt szentesítése előre vetítette az érintett geopolitikai térségekben kialakulható egyházpolitikai válságok jeleit.

A forradalmi korszakra reagáló egyházpolitika kialakulásában jelentős szerepet játszott az 1830. december 14-ére összehívott konklávé, melyen a bíborosi kollégiumon belül két irányvonalon különült el világosan egymástól: a „politizálóké” (*politicanti*), akik a Pápai Állam védelmét az Ausztriával való szoros együttműködésben látták biztosítottnak, valamint a „buzgólkodóké” (*zelanti*), akik az egyháznak a környező nagyhatalmaktól való függetlenségét helyezték előtérbe. Amikor végre az utóbbiak jelöltjét, Bartolomeo Alberto Capellarit, a „*Ac Propaganda Fide*” szentszéki kongregáció prefektusát 1831. február 2-án XVI. Gergely (1831–1846) néven pápává választották, kezdetét vette egy olyan pontifikátus, amelyet egyrészt az egyházi elvekhez való görcsös ragaszkodás jellemezett a világi hatalom gyakorlásában, másrészt egy következetes önvédelmi és függetlenedési stratégia bármilyen formájú állami klerikalizmussal szemben. Dogmatikus kérdésekben és főként a vegyes házasságokkal kapcsolatban XVI. Gergely visszautasított mindenfajta kompromisszumot, és a pápai monarchia felsőbbrendűségének elismertetése érdekében egyre intenzívebben használta fel a 19. században aranykorát élő szentszéki diplomácia apparátusát, különösen a katolikus államokhoz rendelt nunciaturákat. A XVI. Gergely képviselte konzervatív központi egyházkormányzat ezenkívül határozott ellenségeskedéssel viselkedett az újonnan alakult liberális kormányokkal szemben.

A júliusi francia forradalom után az 1830. augusztus 25-én megkezdődött nyílt függetlenségi mozgalom Brüsszelben a katolikusok és a liberálisok egyesült frontjának összefogásával Belgiumnak Hollandiától való elszakadásához vezetett. Az 1831. februárjában megszavazott új alkotmány már tartalmazta a belga liberális katolikusok alkalmazta, Felicité Robert de Lamennais-tól (1782–1854) átvett elvet: „L'Église libre dans l'État libre” (szabad egyház a szabad államban).

A francia és a belga forradalom hatására robbant ki az 1830. novemberi lengyel felkelés Varsóban I. Miklós (1825–1855) brutális despotizmusa ellen, aki adoptálta

⁴ TVAH 220.

⁵ Bihlmeyer, Karl–Tuechle, Hermann: *Storia della Chiesa*. 4. kötet. Brescia, 1988. (a továbbiakban: Bihlmeyer–Tuechle) 143.

Nagy Péter (1689–1725), II. Katalin (1762–1796) és I. Sándor cezaropapizmusátt,⁶ alkalmat adva az addigiaknál is súlyosabb eloroszosítási intézkedésekre, üldöztetésekre és kegyetlenkedésekre.

Az orosz elnyomásban érzékenyen érintett lengyel egyház püspökszenátorai, Karol Skórkowski (1829–1835) krakkói prelátussal az élen, jelentősen támogatták a novemberi felkelést. Az 1830. december 1-jén létrejött Hazafias Társaság tagjai között számos aktív liberális papot, főként szerzeteseket lehetett találni.⁷ A püspökszenátorok az ősi „ellenállási joggyakorlattal” élve aláírásukkal jóváhagyták 1831. január 25-én I. Miklós trónfosztását és Lengyelország függetlenségi nyilatkozatát. Mindez őket szolgáltattott arra, hogy XVI. Gergely engedjen Grigorij Gagarin orosz nagykövet diplomáciai nyomásának, és a konklávé után néhány nappal, 1831. február 9-én az *Impensa Caritas* brevében szótartó intézzen a lengyel püspökökhöz: „Idegen az Egyháztól a fegyverek és csábítások zaja, hiszen Isten szigorúan tiltja szolgálainak mindazt a ténykedést, ami veszélyezteti az Állam nyugalmát, mert Isten a béke teremtője és azért jött, hogy békét hozzon a földre. A prelátusok tehát tekintsék kötelességüknek Szt. Pállal hirdetni az engedelmséget és a hódoló alárendeltséget...”⁸

Moszkva részéről Gagarin, Bécsből pedig Klemens Metternich kancellár (1809–1848) azonban további, határozottabb és szigorúbb megrovást követelt a Szentszék részéről. XVI. Gergely ekkor 1832. június 9-én kiadta az olyannyira vitatott *Superiori anno* brevét. Ez a pápai irat emlékeztette a lengyeleket arra, hogy „... az Istentől származó hatalomnak való engedelmség megváltoztathatatlan elv...” és „...a hatalommal való szembeszállás csak akkor engedhető meg, ha az az Egyház törvényei ellen cselekszik”. A liberálisok a pápa szerint „...a csalás és a hazugság nagymesterei, akik ezekben a nyomorúságos időkben a vallás ürügyén elvetették a fejedelmek törvényes hatalmát, lerázva magukról az engedelmség minden kötelékét, amelynek tiszteletben tartása pedig kötelességük lenne, és a hazát szerencsétlenségbe és gyászba sodorták.” A cárt illetően a pápa emlékeztette a lengyeleket, hogy „ő a ti hatalmas uralkodótok”, aki minden bizonnyal „nagylelkű lesz irántatok.”⁹ Ezt a rövid levelet Moszkva diadalittasan tette közzé, miközben még folyt a lengyel liberálisok ellenállásának megtorlása.

⁶ I. Péter abszolutisztikus törekvései nem kímélték a moszkvai patriarkátust, az orosz egyház új alkotmányával véglegesen eltörölte azt 1721-ben. Az ortodox egyház autonómiája ezzel szinte teljesen megszűnt, s attól a kevéstől, ami megmaradt, II. Katalin fosztotta meg. Az uralkodása alatt Lengyelország irányában megvalósított orosz expanzionizmus vallási szempontból súlyos következményekkel járt. Az orosz vallási intolerancia a latin rítusú egyházakkal szemben hamarosan a birodalom stabilitását veszélyeztető tényezővé vált.

⁷ Kłoczowski, Jerzy–Müllerova, Lidia–Skarbek, Jan: *A katolikus egyház Lengyelországban*. Budapest, 1994. (a továbbiakban: K.–M.–S.) 198–203.

⁸ Fliche, Augustin–Martin, Victor: *Storia della Chiesa. Restaurazione e crisi liberale*. XX/2. k. Torino, 1984. (a továbbiakban: Fliche–Martin) 844–845.

⁹ Fliche–Martin 845.

A Szentszék erkölcsi támogatását élvező legitimista elnyomó fellépése fájdalmas megdöbbenést keltett egész Európában, ahol a Lamennais szerkesztette *L'Avenir*től¹⁰ kezdve a liberálisok széles tábora fejezte ki szolidaritását a függetlenségéért küzdő lengyel néppel. A *Supremi anno* tehát egyáltalán nem nyugtatta meg Európa katolikus közvéleményét, sőt a Szentszékhez rendelt belga nagykövetség egy 1833. január 20-i dátummal ellátott irata azt igazolja, hogy a jeruzsálemi patriárka, Monsignor Foscolo is Isten előtti felelősségére emlékeztette a pápát elhibázott lépését illetően a lengyel kérdésben. A dokumentum szerint XVI. Gergely az egyes „bizalmát élvező kardinálisok tudatos félreinformálására” és a „nemzetközi diplomácia nyomására” hivatkozva azzal mentegetődött, hogy a breve kibocsátása után, hetekkel később értesült csak egy bizonyos Colmann atyától a valóságos lengyelországi állapotokról.¹¹

Az 1830. évi novemberi felkelést követően gróf Paszkevicz tábornagy csapatai 1831 szeptemberében elfoglalták Varsót, és I. Miklós hozzáfogott a még létező lengyel államiság maradványainak megszüntetéséhez. Az 1832. február 22-én kihirdetett statutum megszüntette a Lengyel Királyság autonómiáját.

Egyházpolitikáját illetően a moszkvai diplomácia mindig megtette a forradalom után, hogy a latin egyházak helyzetét lehetetlenné tegye egy ravasz és kegyetlenségektől sem mentes legitimista politika alkalmazásával: szankciókkal fenyegették azokat, akik az ortodoxiáról a katolicizmusra akartak áttérni; a vegyes házasságban született gyermekeket az ortodoxia államvallásában kellett felnevelni; a papoknak megtiltották az idegen személyek gyóntatását; megtorlásként az 1836–1843 között még létező 325 rendház 65,8%-át megszüntették, jöllehet ezeknek csupán 25%-a vett részt valamilyen formában a felkelésben; az egyházi tulajdonban lévő földeket államosították; a kolostorokkal együtt megszűnt 216 iskola, valamint számos menhely, kórház és szociális intézmény is; a lengyelek eloroszosítását volt hivatott szolgálni a polocki ortodox egyházmegye létesítése is 1833-ban.¹²

Az ortodoxia egyik legjelentősebb győzelme volt korábban, hogy a görög katolikus hívek tiltakozása ellenére és Róma mellőzésével egy 1828. április 22-én kiadott ukáz az ortodox egyházak modelljére alakította át a görög katolikus egyház-

¹⁰ Az 1830. júliusi forradalom antiklerikális megnyilvánulásai hatására, augusztus 20-án Párizsban kialakult a francia katolikus liberálisok egy mérsékelt irányzatú szellemi csoportosulása Philippe Gerbet apát, Charles de Montalembert (1810–1870), Henry-Dominique Lacordaire és Lamennais körül, akik 1830. október 16-án megjelentetik a *L'Avenir* napilap első számát. Az „Isten és a szabadság” cikkben meghirdetett program az általános leszereléssel, Európa egységével látja megvalósíthatónak a liberális eszméket, és szolidaritást vállal a belga, az ír és a lengyel függetlenségi mozgalmakkal. Valláspolitikai szempontból ebben a kezdeti időben a *L'Avenir* csupán elhatároltságot, pontosabban megkülönböztetést kíván az állam és az egyház szférájában, de csírájában már létezik a civil és lelki hatalom szétválasztásának a gondolata. Jedin, Hubert: *Storia della Chiesa*. VIII/2. k. Milano, 1993. (a továbbiakban: Jedin 19–25.

¹¹ Fliche–Martin XX/2. 847–848. Valójában XVI. Gergelyt már korábban, 1831. július 1-jén informálta a lengyel állapotokról gr. Sebastian Badeninek titkos követ, aki a forradalmi lengyel kormány nevében gr. Gustaw Małachowski külügyminiszter, Michał Radziwiłł a szenátus, valamint Władysław Ostrowski, a képviselőház elnökének aláírásával ellátott dokumentumot adott át személyesen a pápának, amelyben feltárták a felkelés valós okait épp azért, hogy a bécsi nunciatura által is félreinformált pápa bizalmatlanságát eloszlassák. Vö: K.–M.–S. 200–201.

¹² K.–M.–S. 203–207.

szervezetet.¹³ A rendelettel kollaboráló, ortodoxiára áttért görög katolikus papok (József Siemaszko litván püspök, Bazyl Łuzński és Antoni Zubko) segítségével 1839. februárjában 1305 aláírást gyűjtöttek össze a görög katolikus klérus körében, amit petíciónak fogadott el a Polozkban tartott zsinat, és határozatban kimondta az ortodox egyházzal való uniót. 1839 és 1841 között 1307 görögkatolikus papot tettek ki plébániájáról, ellenállás vádjával 105-öt bebörtönöztek, jónéhányat pedig internáltak az orosz belterületekre.¹⁴ A hívek tiltakozása hiábavalónak bizonyult, ezért sokan Galíciába menekültek, vagy titokban gyakorolták tovább vallásukat nemzedékeken át.

A mintegy 1 500 000 lelket számláló görög katolikus egyháznak ortodox államegyházzá történt erőszakos átalakítása megindította a Szentszék és az Orosz Birodalom közti társadalmi-politikai-egyházi válságot.

Súlyosbította a latin egyházak helyzetét az a körülmény is, hogy Oroszországban a 19. században érvényben lévő büntetőtörvénykönyv 36. cikkelye tiltotta minden ortodox számára a más keresztény vallásra való áttérést, a 38. cikkely a hitehagyott ortodoxokat minden tulajdonuktól megfosztotta, a 70. cikkely pedig közvetve tiltotta a más felekezetre térítést.¹⁵

Az orosz kormány által nyíltan támogatott egyházszakadás ezúttal érzékenyen érintette a Szentszék érdekeit és határozott reakciót váltott ki. XVI. Gergely 1842. július 22-én konzisztóriumai beszédében azzal a diplomáciai fogással élt, hogy ellibázottnak bizonyult korábbi politikáját mentegelve, de azt alkalmként használja fel az oroszországi katolikusok elleni cári autokratizmus nyilvánossá tételére: „Apostoli szolgálatunk szentségi jellege miatt felettébb aggaszt és nyugtalanít, valamint fájdalommal tölt el bennünket, hogy miközben tevékenységünkkel egyre szorgalmazzuk a katolikus egyház épségének megőrzését az Orosz Birodalom határain belül, mindez azokon a területeken egyáltalán nem ismeretes; az pedig egyenesen bosszantó, hogy ősi ellenségeink fondorkodásai következtében az terjedt el ott élő nagyszámú híveink körében, hogy mi, megfélelvezve legszentebb kötelességünkről, hallgatunk az őket ért csapásokról, és szinte egyáltalán nem törődünk a katolikus vallás ügyével.”¹⁶

¹³ Jedin VIII/1. k. 216.

¹⁴ K.–M.–S. 206.

¹⁵ A vallászabadságot Oroszországban csak 1902-ben törvényesítették részlegesen, majd 1905-ben teljes egészében. Lásd Martina 1991. 87. II. Miklós (1894–1917) 1905. április 17–30-i türelmi rendelete törölte el a büntetéseket azok számára, akik kiléptek az államegyházból, illetve akik a megtérteknek szentséget szolgáltattak ki, és az 1905. október 17–30-i manifesztum az alkotmánnyal együtt minden alattvalónak biztosította a vallászabadságot. Így az ortodox egyház egyeduralma elvileg megszűnt. Lásd Bihlmeyer–Tuechle 4. kötet 277.“

¹⁶ „Est vero quod intimae amaritudini summum veluti cumulum addit, quodque Nos, pro apostolici ministerii sanctitate, praeter modum anxios ac sollicitos habet. Cum enim quae ad incolumitatem catholicae Ecclesiae intra Russicae dominationis fines tuendam indesinenter praestitimus, in iis maxime regionibus palam non innotuerint, illud sane molestissimum accidit, ut apud degentes inibi permagno numero fideles, avita Sanctae huius Sedis inimicorum fraude, rumor invaluerit, Nos sacratissimi officii immemores tantam illorum calamitatem silentio dissimulasse, atque adeo catholicae religionis causam pene deseruisse.” Vö: Acta Gregorii Papae XVI, Romae (ex Typographia Polyglotta S. C. de Propaganda Fide) XCXII. 3. kötet 223–224.

A Szenszék aggodalmát indokolta az oroszországi katolikusok nagy száma. A 106 meglévő rendházon és a 2375 szertartásra felszentelt épületen kívül az egyházke-
rületek 1847. január 2-án a következő statisztikai képet mutatták:¹⁷

Egyházmegye	Parókia	Kápolnák és kiesegítő templomok	Római katolius népesség
Vilnius	318	233	984 200
Mogiljov	288	359	592 672
Telsiai	119	71	443 658
Luck és Zsitomir	113	272	183 596
Kamenyec	106	77	219 525
Minsz	94	171	275 776
Összesen	1 038	1 231	2 699 427

2. I. Miklós XVI. Gergely pápánál 1845-ben

A pápa nyilatkozata és személyes támadása megerősítette Európában a cárról kialakult negatív képet. A bécsi nuncius, Michele Viale Prelà (1799–1860) 1845-ben így kommentálja az eseményeket: „Úgy tűnik, [ez a róla kialakult negatív kép] az uralkodót mintha valami jóra készítetné, hiszen elszigeteltnek érzi magát, legalábbis elhatároltnak a többi nagyhatalomtól, és majdhogynem egész Európa gyűlöletének tárgyaként. Ez a tudat nem hagyja nyugodni.”¹⁸ A nuncius véleménye megalapozott volt. A nemzetközi vélemény ugyanis kezdetben toleránsnak ítélte az orosz diplomáciát az 1829-es drinápolyi béke, valamint az 1830-as görög függetlenségi harc idején, amikor hozzájárult Moldva és Havasalföld függetlenségéhez, és ha passzívan is, de része volt a görög hazafiak sikerében. Ez a vélemény gyökeresen megváltozott, miután a cár tekintélyes erőket vont össze Lengyelországban az 1830-as francia és belga forradalmak hatására, hogy az év novemberében Poroszországgal együtt koordinált intervenciót hajtson végre Nyugat-Európában, amit azonban meghiúsított a berlini tárgyalások sikertelensége és a lengyel forradalom kitörése. A lengyelországi orosz magatartás pedig végképpen aláásta I. Miklós hírnevét Európában.¹⁹ A cár azonban bámmennyire is jelentőséget tulajdonított az Európában róla kialakult negatív képnek, soha nem mondott volna le feltételezett jogáról, mely szerint „...a Szenszék

¹⁷ Vö: AES, Russia–Polonia, X. kötet 1847, 55r–56v.

¹⁸ AES, Russia–Polonia, VIII. k. 1845. A bécsi nuncius jelentése 1845. október 31-én. 21v

¹⁹ Riasanovsky, Nicholas V.: *Storia della Russia. Dalle origini ai giorni nostri*. Milano, 1994. 330–331.

által I. Sándor alatt Mogiljov érsekének adott engedménye alapján a cár az egész orosz egyház fejének tekintendő, amely jog megillette a későbbi uralkodókat is.²⁰

A Szentszék és az Orosz Birodalom kapcsolatát illetően Prelà nuncius Luigi Lambruschini (1776–1854) államtitkárnak küldött jelentéseiben 1845. október 31-én hivatkozik azokra a bizalmas információkra is, amelyeket személyesen Ilona nagyhercegnőtől, a cár nagynénjétől kapott, akinek viszont Metternich kancellár számolt be bizalmasan nála tett látogatása alkalmával 1845. október 29-én arról a tárgyalásról, amit a kancellár korábban I. Miklóssal folytatott. Metternich szerint: „A cár számára egyenesen érthetetlen, hogy a katolikus uralkodók hogyan ismerhetik el és tűrhetik meg államaikban egy külföldi Hatalom (vagyis a Szentszék) tevékenységét.”²¹ Metternich szerint I. Miklós az egyház egyes katolikus országokban meglévő és ható spirituális hatalmát kifejezetten hasznos eszköznek tartotta az ügyes szentszéki diplomácia számára, hogy a restaurációs időszakban a Pápai Állam érdekeinek szolgálatában avatkozhasson be azok belügyeibe. Megkülönböztetett figyelmet érdemel a nuncius jelentésében az a diplomáciai észrevétel, miszerint „megalapozottan állítható, hogy Oroszország melegen óhajtja Ausztria közbenjárását a Szentszékkel történő kapcsolatainak rendezésében.”²²

Ha igaznak fogadjuk is el a nápolyi nuncius, Garibaldi Antonio (1797–1853) leírását a cárról, mely szerint „az Uralkodó alapján véve közömbös a vallás iránt, és tudatlannak mutatkozik a Katolikus Egyház eszméivel és törvényeivel kapcsolatosan”,²³ tekintetbe véve politikai ravaszágát feltételezhető, hogy I. Miklós tervezett római útjával el akarta kerülni, hogy a pápa Európa-szerte ismertté vált 1842-es álláspontja további bátorításul szolgálhasson a lengyelországi függetlenségi mozgalmaknak. Nem véletlen, hogy a pápai megnyilatkozást bosszúsán fogadó Miklós külügyminisztere, Nesselrode tanácsára már néhány hónappal a római skandalum után megbékélő politikába kezdett a Szentszékkel.²⁴

A cári külpolitika egy másik fontos célját képezte még ebben az időben, hogy I. Miklós leányát, Olga nagyhercegnőt István Habsburg főherceghez adják feleségül.²⁵ A Metternich által is támogatott kezdeményezés politikai előnyei között szerepelt volna a Bécshez fűződő kötelékek megerősödése, a Szent Szövetség hatékonyabb védelme és a legitimitás alapeszméinek érvényesítése a forradalmi veszélyekkel szemben. Komoly kánonjogi problémát jelentett azonban a házasságkötés katolikus szertartásának igénye esetén a nagyhercegnő ortodox és a főherceg római katolikus vallása. A vegyes házassághoz ugyanis elkerülhetetlenül szükség volt pápai diszpen-

²⁰ AES, Russia–Polonia, VIII. k. 1845. XVI. Gergely és I. Miklós között 1845. december 13-án de. 11 óra 30 perckor lezajlott kollokvium jegyzőkönyve. 95r. n

²¹ AES, Russia–Polonia, VIII. k. 1845. A bécsi nuncius jelentése, 1845. október 31-én. 23r.

²² AES, Russia–Polonia, VIII. k. 23v.

²³ AES, Russia–Polonia, VIII. k. 1845. A nápolyi nuncius jelentése, 1845. november 11-én. 18v–19r.

²⁴ Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy egyidejűleg ne növelje a szemináriumok és vallási felekezetek ellen hozott rendeletek számát. Vö: Jedin VIII/2. k. 292–299.

²⁵ Lásd Fliche–Martin. XX/2. k. 877. Megjegyzendő, hogy az idézett egyháztörténeti monográfiában tévesen József főherceg „Giuseppe d’Asburgo” neve szerepel.

zációra. A cár Metternich tanácsára egy bizonyos Struwe-t²⁶ küldött Rómába azzal a titkos megbízással, hogy győzze meg a pápát a házasság nemzetközi egyensúlyt szolgáló nagyhatalmi előnyeiről, míg Metternich a maga részéről 1845. március 5-én írt memorandumában hasonló érvekkel fordult XVI. Gergelyhez.

A szentszéki diplomáciának kapóra jött az orosz kezdeményezés, és Róma elérkezettnek látta az időt egy esetleges konkordátum feltételeinek a kidolgozására. A pápa tehát nem zárkózott el, de a vegyes házasság akadálya alóli felmentéshez a tényleges egyházi együttműködést I. Miklós egyházpolitikájának revíziójától tette függővé, s annak formális garanciáit egy konkordátum megkötésével látta biztosítottak.

I. Miklós Metternich révén értesült a szentszéki állásfoglalásról, és mint az autokratikus megoldásokhoz szokott despota, meg volt győződve, hogy egy személyes római villámátogatás elegendőnek fog bizonyulni a tervezett házasság körül felmerült akadályok azonnali elhárítására. Ezenkívül a cárnak szándéka volt elejét venni a Szentszékkal kapcsolatos társadalmi-politikai-egyházi válság további elmélyülésének és javítani a keresztény Európában róla kialakult képet, valamint olyan patriarchális hatalomként feltűnni, mint aki pártfogója a vallás ügyének. Határozott célja volt azonban, hogy diplomáciai úton elfogadtassa a pápával az általa gyakorolt cezaropapizmus koncepcióját²⁷ és törvényesítse a birodalomban már jó ideje folyó oroszosítást.²⁸

²⁶ Fliche–Martin XX/2. 877–878. Fliche–Martin határozottan állítja, hogy Metternich támogatta, sőt tetszésére szolgált a fenti házassági tervezet: „Questo progetto torna del resto gradito anche al Metternich il quale, per meglio sostenere la sua politica, torna all'antica massima della corte austriaca: Tu, felix Austria, nube.” Fliche–Martin forrásként hozza: Lefèvre, R.: *La Santa Sede e la Russia e i colloqui dello zar Nicola I nei documenti vaticani (1843–1846)*. In: *Gregorio XVI, 'Miscellanea Historiae Pontificiae'*, XIV. k. II. függelék, 255–257. Metternich állásfoglalásáról e házassági tervet illetően lásd szintén: Gergely András: *Áruló vagy áldozat?* Budapest, 1989. 27–29. A Fliche–Martin-ban jelölt személy feltételezhetően Friedrich Georg W. Struwe természetudós (csillagász) lehetett.

²⁷ Prela nuncius meg volt győződve, hogy a cár Rómában eleve feltételezni fogja a Szentszék rosszhiszeműségét és törekvését, amivel majd elvitatni igyekszik tőle azt az általa feltételezett jogot, miszerint ő az egész oroszországi egyház feje. Ezért értekezésében figyelmezteti az államtitkárt: „A görög egyházban már túlnyomó hatalmat gyakorol a cár, s azt hiszi, hogy egyértelmű regulaként ugyanilyen hatalmat gyakorolhat a katolikus egyházban is. Hatalomgyakorlásának autokratikus értelmezésénél fogva szentül meg van győződve, hogy ez a jog hatalmából ered, és semmi nem inátná jobban, mint az, hogy ezt az általa elvitathatatlannak vélt jogot bárki kétségbe vonná.” AES. Russia–Polonia 1845. VIII. kötet, I. rész. A bécsi nuncius jelentése 1845. október 31-én. 20r.

²⁸ „A cár az orosz birodalom jövője megteremtőjének tartja magát, vagyis (jogot formál arra, hogy) eltüntesse mindazokat az elemeket, amelyek zavarják az orosz nemzetiség homogenitását. Hogy a lengyel tartományokat eloroszosítsa, nincs számára jobb eszköz, mint hogy elszakítsa őket az anyaegyházról. Teljesen más alapelv vezérli viszont az egyesült görögökkel kapcsolatban. A cár az egyesült görögöket úgy tekinti, mint akik egyszer már állítólag az ortodox egyházhoz tartoztak. Szerinte ezeket a katolikus egyház szakította el, mégse mondtak le azonban arról, hogy valamilyen módon a szakadár görög egyház főségéhez tartozzanak, s ahhoz most vissza kell térniük. Az Uralkodó meg van győződve érve helyességéről, és fel sem képes fogni, hogy vitatható mindaz, amit saját jogának tekint.” AES. Russia–Polonia 1845. VIII/I. 20r–21v.

A római látogatásra feleségének palermói gyógykezelése adta az alkalmat. I. Miklós Romanov ömágy álnéven utazott Itáliába és teljes inkognitóban érkezett Rómába 1845. december első napjaiban, ami megkönnyítette a *Quirinale* protokolláris feladatait, hiszen a cár egy szakadár egyházat képviselt, tehát a katolikus uralkodókat megillető fogadásban nem részesíthette a Pápai Állam protokollja.

Formális szentszéki meghívás után, december 13-án délelőtt fél 12-kor került sor I. Miklós és XVI. Gergely személyes találkozására a *Quirinale* palotában.²⁹ A tárgyalás során a pápa írásban átadta a cárnak azt a dokumentumot, mely a Szentszékek az oroszországi katolikus vallás megmentése érdekében megfogalmazott legfőbb követeléseit tartalmazta.³⁰ A szívélyesnek mondható találkozót követően, még a nap folyamán folytatódtek a tárgyalások Luigi Lambruschini bíboros államtitkár és I. Miklós között.³¹

Az orosz birodalom egyházi állapotairól jól informált pápa határozottsága arra a megfontolásra készítette I. Miklóst, hogy még csak említést se tegyen a pápával folytatott tárgyalások során a hercegi vegyes házasság körül tornyosuló egyházi nehézségek megoldásáról, ami pedig, korábban úgy tűnt, római látogatásának a fő célja volt. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a cár véglegesen lemondott volna a tervezett frigy megvalósításáról és számára ígéretesnek tűnő nagyhatalmi előnyeiről.

3. Konkordátum a Szentszék és Oroszország között (1847. augusztus 3.)

I. Miklós decemberi tárgyalásain személyesen vetette fel többek között a cölibátus eltörlésének igényét,³² és habozás nélkül fenntartotta magának a cezaropapizmus további joggyakorlatát. A néhány hónappal később bíborossá kinevezett Acton viszont a Szentszék álláspontját fejtette ki a második audiencián, december 17-én, rámutatva az oroszországi katolikusüldözés létezésére, s annak okát az orosz birodalmi törvényekben látta.³³ A kihallgatás a pápa szigorú gesztusával fejeződött be, aki Lambruschini bíborossal átadta a cárnak „Azon legfőbb birodalmi törvények idézett kivonatát, melyek ellentétesek az isteni alapítású Katolikus Egyház tanításával” című iratát.³⁴ Ekkor a tárgyalások holtpontra jutottak, és nyilvánvalóvá vált a két főszereplő számára is, hogy ha személyesen folytatják tovább a tárgyalásokat, soha nem érhetnek el a válság megoldásáig. A pétervári diplomácia római képviselete mindenképpen javítani óhajtotta kapcsolatait a Szentszékekkel abban a reményben, hogy így, ha közvetve is, de lecsendesítheti a lengyel kedélyeket, és az esetleg sikeresen végződő római tárgyalások kedvezően befolyásolhatják az európai közvéleményt. Az orosz külügyminiszter, Nesselrode azonban rövidesen megbizo-

²⁹ Fliche–Martin XX/2. k. 878–879.

³⁰ További részletes kutatások számára vö: AES. Russia–Polonia 1845. VIII. k. I. rész. A bécsi nuncius jelentése 1845. október 31-én. 78r–87v.

³¹ AES. Russia–Polonia 1845. VIII/I. 89r–97v.

³² AES. Russia–Polonia 1845. VIII/I. 17r.

³³ AES. Russia–Polonia 1845. VIII/I. 115r–125v.

³⁴ AES. Russia–Polonia 1845. VIII/I. 347r–357v.

nyosodhatott XVI. Gergelynek arról a szilárd álláspontjáról, hogy az Orosz Birodalom latin egyházait ért sérelmek orvoslásáért a Szentszék formális garanciákhoz fog ragaszkodni. Ezért a két államfő kollokviumán szerzett kezdeti tapasztalatok után nem zárkózott el attól a megoldástól, hogy a tárgyalásokat, ha bizonyos engedmények árán is, de konkordátummal zárják le.

1846 júniusában egy igen rövid konklávé után IX. Piust (1846–1878) választották meg pápává, akinek pápasága előre vetített egyfajta túlzott bizalmatlanságot az új idők követelményeivel és a kor egyre erősödő új politikai irányzataival szemben.³⁵ A szóban forgó orosz egyházpolitikai válság megoldása érdekében 1846. november 19-én folytatódtak a diplomáciai tárgyalások Nesselrode és Lambruschini bíboros között a vegyes házasságok tárgyában, amit különösen megnehezítettek a poroszországi egyházpolitikai válság³⁶ előzményei és maga az 1832-ben bevezetett orosz joggyakorlat, miszerint a vegyes házasságokat csak akkor tekintette a cári adminisztráció törvényesnek, ha azok az ortodox egyház áldásában részesültek. Mintegy 20 kollokvium követte egymást 1847. március 1-ig, miután úgy tűnt, lehetetlen a megegyezés. Nesselrode diplomáciai hajlékonyságának volt köszönhető, hogy június 15-én mégis folytatódtak a tárgyalások, és a bíborosi tanács, melynek elnöke személyesen IX. Pius volt, arra a következtetésre jutott, hogy figyelembe véve az oroszországi katolikus egyház elesettségét, nem szabad elszalasztani egy jöllehet korlátozott hatókörű, de az egyházi állapotok javulását mindenképpen elősegítő megegyezés lehetőségét.³⁷ A vitatott kérdésekben

³⁵ „IX. Pius körül egy igazi kamarilla formálódott, amely rüzbuzgó és a misztikum felé hajló férfiakból állott. Minden eszközzel arra törekedtek, hogy elszigeteljék Isten szolgáját hivatalának gyakorlásában, azzal a céllal, hogy saját szándékaik szerint vezethessék és befolyásolhassák. Szentül hitték, hogy fékezni kötelesek a pápát, nehogy túl elnéző legyen az általuk liberálisnak tartott tanokkal szemben.” Vö: Martina 1991. 179.

³⁶ A vegyes házasságok kérdésében az egyházpolitikai válság előidézője VIII. Pius (1829–1830) 1830. március 25-én („Litteris”) hozott rendelete volt, amit III. Frigyes Vilmos nem engedett közzétenni. Az egyensúlyozó politikát folytató és a feszültséget enyhíteni szándékozó Ferdinand August von Spiegel kölni érsek fáradozásának eredményét, az 1834. június 18-án létrejött berlini egyezményt az új érsek, Clemens August von Droste-Vischering érvénytelennek minősítette 1837-ben, ezért a porosz kormány november 20-án letartóztatta és börtönbüntetésre ítélte. A Poroszország és a Szentszék közti feszültségben csupán IV. Frigyes Vilmos 1840-ben kezdődött uralkodása hozott enyhülést, aki megszüntette a placetum joggyakorlatát és minisztériumában 1841 januárjában létrehozta a Katolische Abteilung intézményét a vallásbéke feltételeinek megteremtése érdekében. A Rómában tárgyaló Nesselrode azonban mereven elzárkózott a porosz precedens figyelembe vételétől: „A vegyes házasságok kérdésében Nesselrode gróf és Lambruschini bíboros 1846 januárjában folytatott tárgyalásain az orosz diplomácia képviselője, ha közvetve is, de elutasította a porosz és magyar püspököknek adott, vegyes házasságokat szabályozó szentszéki instrukciókban foglaltakat. Kifejezte, hogy az utóbbi utasításokat Oroszország csak akkor fogadhatja el, ha a Szentszék egyetértene a dokumentum vegyes házasságra vonatkozó valamennyi negatív utalásának törlésével.” AES. Russia–Polonia, X. k. 1847. 6r.

³⁷ Jedin VIII/2. k. 292–299.

³⁸ A viták egyik legkényesebb pontja „az a hűségeskü, amit úgy a püspököknek, mint valamennyi más alattvalónak is le kellett tenniük az Uralkodónak”. A Szentszék nem engedhetett abból a követeléséből, miszerint a híveknek „...biztosítani kell a katolikus vallás szabad gyakorlását, ezért

megszületett eredményeket egy XXXI cikkelyű dokumentumban 1847. augusztus 3-án foglalták össze végleges formában.³⁹

Szentszék és Oroszország között így létrejött Konkordátumot⁴⁰ maga I. Miklós ratifikálta Szentpéterváron 1847. december 17-én, és kijelentette, „ezzel a Római Katolikus Egyház elismert az ilyen felekezeti hűséges alattvalóink részéről”, valamint kinyilvánította garanciáját annak „...az atyai gondoskodásnak, mellyel boldogságukat biztosítjuk.”⁴¹

Ebben az időben a pápaság nemzetközi tekintélyének csúcsán volt, olyannyira, hogy amint befejeződtek az Oroszországgal folytatott tárgyalások, Rómába érkezett egy török diplomáciai küldöttség – a 16. század óta az első – azzal a céllal, hogy a Szentszék helyettesítse a külföldi diplomatákat a Keleten élő keresztények védelmezőjének szerepében. 1847 októberében pedig visszaállították a jeruzsálemi latin patriarchátust. Kirajzolódtak tehát a Róma és a Török Birodalom közötti közeledés körvonalai is.⁴²

4. A magyarországi liberális egyházpolitikai válság és az itáliai „római kérdés” közötti összefüggés 1848–49-ben.

A cári kormányzat kezdetben visszautasította azt a bécsi követelést, hogy csapatokat küldjön Erdélybe az igen nehéz helyzetben lévő, Anton Puchner vezette osztrák sereg megsegítésére. Tudomásunk van arról is, hogy a magyar ügy békés rendezése érdekében a liberális Anglia nem mulasztott el bizonyos nyomást gyakorolni az orosz diplomáciára. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az autokrata I. Miklós legitimista politikája bármit is változott volna 1830 óta, amit csak megerősített az 1833-ban Berlinben megkötött porosz–osztrák–orosz egyezmény. Egy felelősségteljes nemzetközi politikai kitekintés esetén⁴³ a kor magyar politikusainak is látniuk kellett volna, hogy mihelyt a magyar függetlenségi mozgalom képtelennek bizonyul a békés kompromisszumra és eljut arra a szakítási pontra, hogy radikalizmusával veszélyeztesse a restauráció szellemében 1815-ben kidolgozott európai geopolitikai egyensúly-politikát, a cári Oroszország katonai intervenciója elkerülhetetlen lesz.⁴⁴

az eskü, amit tennének, soha nem jelentheti, hogy az kiterjeszhető legyen a katolikus vallással ellentétes dolgokra is.” AES. Russia–Polonia. X. k. 1847. 353r–354r.

³⁹ AES. Russia–Polonia. X. k. 1847. 458r–467r.

⁴⁰ Lásd Mercati, Angelo: *Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le Autorità Civili*. Città del Vaticano, 1934. 751–765.

⁴¹ AES. Russia–Polonia. X. k. 1847. 495r–495v.

⁴² Lásd Jedin VIII/2. k. 174.

⁴³ Ez az ország sorsáért felelősséget érző külpolitikai kitekintés egyáltalán nem érzékelhető a trónfosztást üdvözlő radikális sajtó tragikusan visszaütő jóslatában: „múlhatatlanul maga után vonja az ausztriai birodalmon eddig uralkodott istentelen dinastiának minden tartományaiából a száműzetését”. Vö. Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története*. I. k. Budapest, 1994. (a továbbiakban: Kosáry) 51.

⁴⁴ Lásd Fejtő, François: *Requiem per un impero defunto*. Milano, 1988. 109–112.

A porosz, osztrák és orosz kormányokkal ez időben egyházpolitikai kérdésekben a konkordátumok útját egyengető Szentszék nemtetszését már az V. Ferdinánd (1835–1848) által 1848. április 11-én elfogadott új polgári törvényhozás kiváltotta egyházi ügyekben. Az 1848. évi törvényhozás határozottan utal arra a szándékra, hogy az egyház és az állam szétválasztásakor megmaradjon az állam domináns szerepe a szoros értelemben vett egyházi kérdésekben is.⁴⁵ A püspöki hivatalra jelöltek bemutatása során a magyar minisztérium eljárása konfliktusokhoz vezetett a Szentszékkel. 1848. szeptember 11-é táján a bécsi nunciatúra első ízben emelt panaszt Giovanni Soglia⁴⁶ bíboros államtitkáránál (1848. június 4.–1848. november 29.): „A mai napon a magyar minisztérium élt a királyi kinevezés joggyakorlatával az utolsó öt püspökjelölt esetében, előzetes szentszéki jóváhagyás mellőzéseivel, egy jelöltet terjesztve elő minden megüresedett püspökségre.” (Az addigi főkegyúri joggyakorlatot tekintve) „ez a változtatás végtelen kárára válhat az ország katolikus érdekeinek, mivel a királyi kinevezéssel rögtön a jelölt személyes járandóságává válnak a püspöki hivatal javadalmai, és a birodalmi törvények szerint az így megszerzett tulajdonjog birtoklásától még az sem foszthatja meg a kinevezettet, hogy ha Róma nem hagyná jóvá kinevezését, ami már önmagában súlyos összeütközést jelenthetne a Szentszékkel, magával vonva a püspöki székek megüresedését. Számolni kell még azzal a lehetőséggel is, hogy a kultuszminiszter Magyarországon egy protestáns lesz, amely esetben a jelöltek nem biztos, hogy a legjobbak lennének.”⁴⁷ Sőt, már augusztus elején, amikor megkezdődött a Pest által ajánlott jelöltek bemutatása,⁴⁸ és az információs eljárás során a nunciatúra székhelyén Hám János püspök részletesen jellemezte a jelölteket, a nunciatúra ügyintézője (*uditore*), Mons. Alessandro Montani mellékelte a fenti ajánláshoz a Szentszék számára a saját véleményét is, amely szerint a jelöltek között Jékelfalussy és Horváth volt az a két személy, akik „... magavisetéről, tanításuk tisztaságáról jöllehet nem mondható el semmi rossz, de liberális

⁴⁵ Lásd Zakar Péter: *Kossuth Lajos és a katolikus egyház 1848/49-ben*. Belvedere. Szeged, 1995/VII. 1–2. sz. 81, és Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. II. k. Budapest, 1984. 405.

⁴⁶ *A questione romana* („római kérdés”) miatt IX. Pius pápaságának első két évében az államtitkárok gyorsan követték egymást: Pasquale Gizzi (1846. 08. 01.–1847. 07. 07.); Gabriele Ferretti (1847. 07. 05.–1848. 01. 20.); Giuseppe Bofondi (1848. 01. 02.–1848. 03. 09.); Giacomo Antonelli (1848. 03. 10.–1848. 05. 03.); Anton Francesco Orioli (1848. 05. 05.–1848. 06. 03.); Giovanni Soglia (1848. 06. 04.–1848. 11. 29.); Giacomo Antonelli (1848. 02. 06.–1876. 11. 06.). Lásd Marchi, Giuseppe de: *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*. Roma, 1957. 10–11.

⁴⁷ *A questione romana* („római kérdés”) miatt IX. Pius pápaságának első két évében az államtitkárok gyorsan követték egymást: Pasquale Gizzi (1846. 08. 01.–1847. 07. 07.); Gabriele Ferretti (1847. 07. 05.–1848. 01. 20.); Giuseppe Bofondi (1848. 01. 02.–1848. 03. 09.); Giacomo Antonelli (1848. 03. 10.–1848. 05. 03.); Anton Francesco Orioli (1848. 05. 05.–1848. 06. 03.); Giovanni Soglia (1848. 06. 04.–1848. 11. 29.); Giacomo Antonelli (1848. 02. 06.–1876. 11. 06.). Lásd Marchi, Giuseppe de: *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*. Roma, 1957. 10–11.

⁴⁸ „Végre pontos információkat adhatok Főtisztelendő Eminenciás Úrnak a Királyi Felség által az öt megüresedett magyarországi püspökség élére szánt öt jelölt személyéről: Hám János, szatmári püspök mint prímás, a csanádi püspök Egerbe, Kamer Antal bíboros Győrbe, Jékelfalussy Vince kanonok Szepesbe, Horváth Mihály plébános Kalocsára.” Vö: AES. Ausztria, 1848–1850, „Információk az új magyar püspökökről”, Bécs, 1848. augusztus 1. fasc. 69. pos. 134–140, 57r–58v.

eszmékkel a minisztériumnak kedveznek, nem kis befolyást gyakorolva a tömegekre, különösen Horváth plébános⁴⁹, akit „...diétai képviselővé választottak, és a minisztérium teljes bizalmát élvezí”, mivel „...a szabadság és haladás számos eszméjét vallja magáénak.”⁵⁰

A magyar katolikus hierarchia vezetői között nem hiányzott a véleménykülönbség az egyes püspöki hivatalra pályázó egyháziak liberális eszméit illetően. A pécsi püspök, Scitovszky János Bécsbe ment és formális feljelentést tett a nunciatúrán, hogy a jelölt „Horváth eltévelyedett a modern politikai eszmék között”, és hogy ő „...elnökölt – a magyar klérus szokásaival ellentétben – egy olyan papi gyűlésen, ahol a katolikus egyház alapvető fegyelmi kérdéseiről vitakoztak, főképpen a cölibátus eltörléséről, a papi reverenda állandó viselésének szükségletességéről és a klérusnak a püspöktől függetlenebb cselekvési szabadságáról.”⁵¹ Minthogy a liberalizmus okozta válság a hierarchiában is érezte hatását, az egyfajta opportunistá vonal mellett döntött. Hárm azt tanácsolta Montaninak, fogadja el a liberális egyházi jelölteket: „... azt hiszem, Őszentségének csatlakoznia kellene ehhez a választáshoz, sőt ha elutasítaná, az a magyar egyház számára mérhetetlen kárt okozna, és ürügyet szolgáltatna a ma kormányon lévő ellenzék számára, hogy felvegye a harcot a klérussal szemben. Megegyezni a liberálisokkal annyi, mint eszközt találni mindannak az elérésére, amit mások nem tudnának biztosítani.”⁵² Ugyanakkor a magyar klérus liberális szárnyát már úgy jellemezték és tekintették a szentszéki diplomácia aktáiban, mint „szakadárokat”, akik jogot formáltak „...a nemzeti nyelv használatára a liturgiában, és követelték a cölibátus eltörlését.”⁵³

Mivel a Szentszék ekkor az itáliai események, azaz a *Questione romana* (római kérdés) foglalták le, nem tudott azonnal reagálni a Magyarországon végbement egyházpolitikai változásokra, amelyek önkényes kezdeményezések sorozatát, vagyis a Rómától való egyre határozottabb eltávolodás jeleit mutatták. Az 1847–1848-as római politikai eseményekben és a liberálisok törekvéseivel szemben IX. Pius Antonelli bíboros-államtitkár tanácsait követte, aki egyfajta „felvilágosult despotizmus” megrögzött képviselője volt,⁵⁴ következképp késett a Pápai Állam modern alkotmányos állammá történő átalakítása. A pápa hezitált,⁵⁵ ellentmondó érzelmeit,⁵⁶

⁴⁹ AES. Austria, 1848–1850, Montani jelentése Soglia kardinálisnak. „Horvátországról és Magyarországról. A királyi család visszatérése. Bécs, 1948. aug. 9.”, 3r.

⁵⁰ AES. Austria, 1848–1850, 59r.

⁵¹ AES. Austria, 1848–1850, Montani jelentése Soglia kardinálisnak. „Információk Horváth tiszteletéről. Bécs, 1848. aug. 30.” 70r–70v. Scitovszkynek ezt a gesztusát Bécs később a primási székkal honorálta.

⁵² AES. Austria, 1848–1850, „Információk az új magyar püspökökről”. 59v–60r.

⁵³ AES, Austria, 1848–1850, „Horvátországról...”. 2v–3r.

⁵⁴ Antonelli a pápaság világi hatalmának feltétlen megőrzését tekintette elsődleges célnak, jóllehet tisztában volt eme politikai törekvés hiábavalóságával. Késznek mutatkozott reformok bevezetésére, de nem volt hajlandó engedményekre a pápa világi hatalmának csorbítását illetően. Lásd Martina 162.

⁵⁵ IX. Pius 1848. február 10-én elmondott beszédében Isten áldását kérte Itáliára, az április 29-én elhangzott beszéde viszont az itáliai közvélemény felháborodását váltotta ki. Lásd Jedin VIII/2. k. 176–177.

⁵⁶ Lásd *Rassegna storica del Risorgimento*, no. 53 (1966), 527–582. és no. 54 (1967), 40–47.

őszinte patriotizmusa és Antonelli bíboros befolyásolta vallási felelősségérzete – Antonelli ugyanis tartott a pápa át nem gondolt engedményeitől⁵⁷ – között őrlődött. Mindezek hatására, valamint a *Quirinale* megtámadását eredményező nyílt lázadás nyomására az a döntés érelődött meg benne, hogy álruhába öltözve november 24-én éjszaka elhagyja Rómát. November 26-án a Rómában maradt pápai kormányapparátus fejévé államtitkár-helyettesi (*prosegretario*) ranggal Giacomo Antonelli bíborost (1806–1876) nevezte ki, aki huszonöt évig irányította a Szentszék világi politikáját. Antonelli hatalomra jutása az 1815-ben szentesített legitimitás elvének érvényesítését jelentette, azaz a Szent Szövetség katonai intervenciójának igénybe vételét. Antonelli a pápa nevében arra kérte az európai uralkodókat 1848. december 14-én, hogy fegyverekkel segítsenek visszaállítani szentsége világi hatalmát.⁵⁸ Ennek nyomán megindult az az intervenció katonai akció, melyet Ausztria, Spanyolország, Nápoly és mindenekelőtt Franciaország szervezett, s amely – egy áprilisi elbukott kísérlet után – Róma július 3-i bevételével véget vetett a Giuseppe Mazzini vezette alkotmányozó gyűlés által néhány nappal előbb kikiáltott itáliai köztársaságnak.

Antonelli bíboros sikeres antiliberális akciójának következményei túllépték a Pápai Állam határait, és gyökeresen megváltoztatták a Szentszék addigi körültekintő, türelmes viselkedését úgy általában véve a magyarországi egyházpolitikát illetően, mint a püspöki méltóságra jelölt liberális személyek tekintetében. Antonelli kinevezésének hatása érezhető a bécsi nunciatúra Rómába küldött jelentéseiben is: „...megerősített hír, hogy a Zips püspökségre jelölt Jékelfalussy plébános Kossuth rebellis frakciójának vezetőjét követi. A minden bizonnyal megróvást érdemlő viselkedés nem kerülhette el figyelmünket. Ezért igyekszem hivatalos értesítéseimet minél hamarabb eljuttatni Excellenciádhoz, hogy egy ilyen illetőt ne jelölhessenek az említett püspöki székre a következő konzisztóriumon, és személyének e hivatalba való szentszéki megerősítését függesszék fel. Botrányos lenne ugyanis, ha a Szentszék egy olyan egyént erősítene meg püspöki hivatalában, aki pápai kinevezésével egyidejűleg nyílt lázadást folytat törvényes Uralkodója ellen. Ezért remélem, még időben küldöm ezt az iratot, hogy megakadályozzam püspöki kinevezésének elfogadását.”⁵⁹

Viale nuncius – a magyar klérus függetlenségi harcban való egyre hangsúlyozottabb részvétele miatt – vészjósló hangon ír diplomáciai tudósításaiban a Magyarországon kialakult egyházi válságról: „A katolikus klérusból sajnálatosan sokan, köztük fiatal papok is, helytelenül viselkedtek, de mind a mai napig különösen a piaristák tűnnek ki elvetemült viselkedésükkal. Az újonnan kinevezett csanádi püspök, Horváth Kossuthtal tart, és kormányának kultuszminisztere. Azokat az egyháziakat, akik megmaradtak hűségeseknek, üldözik; sokat zártak közülik börtönbe, egyeseket kivégeztek.”⁶⁰ A nuncius szerint a magyarországi vallástügyi helyzetben súlyosbító tényezőnek számít, hogy „...a magyar forradalom kifejezetten protestáns jelleggel

⁵⁷ Lásd Jedin VIII/2. k. 178.

⁵⁸ Jedin VIII/2. k. 179.

⁵⁹ AES. Austria, 1848–1850. A bécsi nunciatúra jelentése a Konzisztórium Szent Kongregációja Titkárának, Soragna prelátusnak 1849. február 8-án. Fasc. 69, pos. 134–140, 74r–74v.

⁶⁰ TVA. H. Viale nuncius jelentése Antonelli kardinálisnak, 1849. május 7. 334–336.

öltött. Kossuth protestáns, és forradalmár társait bőséges ígéretek várományosaivá tette, különösen a katolikus egyház vagyonának protestáns tulajdonba történő átjártását illetően.⁶¹ A nuncius által megfogalmazott diplomáciai állásfoglalás a magyar szabadságharc ellen május 7-én kapott határozott formát Viale Rómába küldött jelentésében: „Rendkívül kívánatos vallási szempontból is, hogy a magyar forradalmat mielőbb elfojtsák, mivel a vallás ügye mérhetetlen veszélyben van, s az még fokozottabb megpróbáltatásnak lenne kitéve, ha a forradalmi párt netán győzelmeskedne.”⁶²

Antonelli bíboros instrukciói szintén a május 7-i dátumot viselik, jelölve azt a napot, amelyen a pápai államtitkár elrendelte Viale nunciusnak, hogy „...a Szent Atya ügyének való kedvezés érdekében” azonnal sürgesse Schwarzenberg hercegnél az osztrák katonai intervenciót a római kérdés megoldására. „...Ön minden erőfeszítésével azon legyen, hogy az osztrák csapatok erőteltet ütemben masírozzanak Róma felé, ahol a republikánusok sikerrel állnak ellen. Valóságos skandallum ugyanis, hogy ennyit késsen a kereszténység központjának és székhelyének megsegítése, amely a vallás és az emberiség legádázabb ellenségeinek prédájává vált. Remélem, hogy Ausztria a maga részéről nem akarja késleltetni a felszabadulás hón óhajtott pillanatát.”⁶³

Ausztria azonban a magyar szabadságharc leverésével volt elfoglalva, így lehetetlen volt, hogy eleget tegyen Antonelli bíboros kérésének. A pápai diplomácia kitaró követelődzése viszont, amellyel az itáliai és a magyar függetlenségi harcot a katolikus vallás elleni háborúként tüntette fel, Ausztria számára megnyugtató felhatalmazást jelentett és morális alapul szolgált arra, hogy néhány nappal később Magyarország ellen azonnali orosz intervenciót kérjen: „...a cár varsói tartózkodása alkalmával a fiatal uralkodó elindult Olmützből, hogy látogatást tegyen Varsóban. Schwarzenberg herceg – aki majd hamarosan visszatér – kísérté el felségét.”⁶⁴ Végül Viale megnyugtatta Antonelli bíborost a látogatás kedvező kimeneteléről: „...az orosz cár elhatározta, hogy Ausztria rendelkezésére bocsátja mindazt a katonai erőt, ami csak szükséges ahhoz, hogy a magyar lázadást minden áron elfojtsák.”⁶⁵

5. Kossuth a Szentszék irataiban

A Szentszék bécsi diplomáciai képviselte Kossuthot politikai karrierjének kezdetétől fogva úgy jellemezte, mint „a pesti diktátort”, aki egy „minden szélsőségre képes párt vezetője”,⁶⁶ és ez a minősítés személyét illetően később sem változott. A

⁶¹ TVAHA 334–336.

⁶² TVAHA 334–336.

⁶³ TVAHA. Antonelli kardinális utasításai Viale nunciusnak. Gaeta, 1849. május 7. 336–337.

⁶⁴ TVAHA. Viale nuncius jelentése Antonelli kardinálisnak. Bécs, 1849. május 22. 337–338.

⁶⁵ TVAHA 338.

⁶⁶ TVAHA. Viale jelentése Soglia államtitkárnak. Bécs, 1848. október 6. 287–290.

hatvanas évek táján Kossuth személyét még mindig lebecsülő jelzőkkel illetik a bécsi nunciátúra jelentéseiben, és úgy írják le mint „erőszakos demagóg”-ot.⁶⁷

Meg kell jegyeznünk, hogy Kossuth személyének említése mind gyakoribbá vált a Szentszék diplomáciai irataiban azután, hogy a magyarországi liberális felkelés sorsát megpecsételte az orosz katonai intervenció. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó Viale nuncius megjegyzése: „A magyar problémát megoldottnak tekinthetjük, és számomra attól a pillanattól kezdve az volt, amikor Miklós cár elhatározta, hogy segítséget nyújt az Ausztriai-háznak.”⁶⁸

A rendelkezésünkre álló bécsi nunciátúra irataiban Kossuth a magyarországi egyházpolitikai válság legfőbb előidézőjeként szerepel, és általában a magyar liberálisokat a bécsi pápai képviselőlet úgy tekintette, mint a katolikus egyház ádáz ellenségeit: „Kossuth tábora egyre inkább egyházellenes jelleget ölt. Horváth, a kinevezett csanádi püspök és most kultuszminiszter elrendelte, hogy hat héten belül a püspökök, kanonokok, plébánosok, szerzetesrendek előjárói esküdjének fel a köztársaságra, ami maga után vonja, hogy amennyiben nem engedelmessé válnak, hivatalvesztésnek és mindenemű üldöztetésnek lesznek kitéve. Biztos értesüléseink vannak, hogy az eperjesi egyesült-görög püspököt [Gaganecz Józsefet] Kossuth elfogatta és Debrecenbe vitette. Úgy tudjuk, néhány egyházi személyt a lázadók halálra ítélték az Uralkodóhoz való hűségük miatt.”⁶⁹ Amikor a pápai diplomácia „Kossuth táborának egyházellenességéről beszélt”, már Kossuthra⁷⁰ vetődött annak a gyanúnak az árnyéka, ami Giuseppe Mazzini (1805–1872), a *Giovine Italia* (1831) megalapítójának esetében már korábban ismert volt, aki a massoneria (szabadkőművesség) szellemi hatása alatt programjával minden dogmatikus és egyházi kötelék alóli felszabadulást hirdetett, távlatokat nyitva az emberiség egy új vallása felé.⁷¹ Az itáliai *Risorgimento* harcos szabadkőművesei, mint Giuseppe Garibaldi, Costantino Nigra, Adriano Lemmi, Giovanni Lanza, Agostino Depretis, Francesco Crispi, Giuseppe Zanardelli az egyház világi hatalmának kétségbevonásával jelentősen hozzájárultak a helyzet súlyosbodásához, azaz a restaurációs kor katolikus egyházának reakciós, intervenciót sürgető magatartásához.⁷²

⁶⁷ TVAH. Antonino De Luca nuncius jelentése Antonelli kardinálisnak. Bécs, 1860. április 14. 509–510.

⁶⁸ TVAH. Viale jelentése Antonelli kardinálisnak. Bécs, 1849. augusztus 4. 347–349.

⁶⁹ TVAH. Viale jelentése. Bécs, 1849. május 25., 338–339.

⁷⁰ Kossuth „már 1848-ban tervezte, hogy a forradalom napjaiban alakult páholy tagjai sorába lép Pesten...”. Később az Egyesült Államok Cincinnati városában 1852. február 18-án kérte felvételét a szabadkőművesek 133. sz. páholyába. Vö: dr. Berényi Zsuzsanna Ágnes: *A szabadkőműves Kossuth Lajos*. Magyar Nemzet, 1995. december 2. Itáliában 1862. február 7-én Kossuth emigráns társainak, köztük Türr István, Klapka György, Pulszky Ferenc és Árpád Ágost részvételével megalakult a Dante Alighieri páholy. Később létrehozták a magyarok Nagy Kelet páholyát, amelyhez csatlakoztak a lengyel szabadkőművesek is 1863 után. Lásd Mola, Aldo A.: *Storia della Massoneria italiana dalle origini ai nostri giorni*. Milano, 1992. 66.

⁷¹ Az itáliai szabadkőművességről Lásd Bramato, Fulvio: *Giuseppe Lechi e la Massoneria in Terra d'Otranto agli inizi del XIX secolo*. In: *Rassegna storica del Risorgimento*, LXVIII, fasc. III, Roma, 1981. 259–272. Mazzini vallásról alkotott nézeteiről lásd az általa 1861 és 1866 között írt: *Note autobiografiche*. Milano, 1986.

⁷² Lásd Bihlmeyer–Tuechle 4. k. 66, és Jedin VIII/2. k. 69–74.

Bár XVI. Gergely *Sollecitudo Ecclesiarum* című, 1831. augusztus 9-i bullájában leszögezte, hogy politikai rezsimváltás esetén a Szentszék tárgyalni kész azzal a kormánnyal, amely a törvényes hatalmat valójában gyakorolja⁷³ – amely diplomáciai elvet a Szentszék hangsúlyozottan alkalmazta a távoli fiatal dél-amerikai köztársaságokkal kapcsolatban –, de Viale nuncius számára Kossuth csupán egy „rebellis pártnak a lelke és bálványa maradt, aki ezernyi hazugsággal, mindenféle cselekkel, szélhámoskodással hipnotizálta és fanatizálta a népet. A rebellesek tömege hűséget is esküdtött csalásainak, és azzal áltatta magát, hogy teljes győzelmet fog aratni; most azonban elérkezett a kiábrándulás pillanata, és mindenki, még a legkevésbé tisztán látók is teljesen elveszítettnek tekintik közös ügyüket.”⁷⁴

Kossuth 1849. augusztus 11-én lemondott a kormányzói hatalomról, augusztus 17-én átlépte a török határt. A nuncius nem hagyta megjegyzés nélkül a politikai vezér emigrációját: „A felkelésben résztvevők legnagyobb része Görgeyvel együtt megadta magát. Nem így a lengyel tábormokok, akik csak a halált várhatták vagy a szibériai száműzetést, ezért a menekülésben kerestek menedéket. Ugyanezt tette Kossuth is azon néhány társával, kik súlyosan kompromittálva voltak.”⁷⁵

Befejezés

Kossuth 1849. április 13-án terjesztette a debreceni képviselőház elé a radikális liberálisok trónfosztási javaslatát, aminek 14-én történt elfogadásával Magyarország Erdéllyel együtt független alkotmányos állammá vált. Kossuth és a liberális forradalmi kormány nem vett tudomást arról a tényről, hogy az európai nagyhatalmak Szent Szövetsége még teljes érvénnyel operatív volt Közép-Kelet-Európa geopolitikai térségében, ahogyan figyelmen kívül hagyta a Szentszék hatékony diplomáciai tevékenységét is a nemzetközi politikai életben, ami a Pápai Állam restaurációját éppúgy hivatott szolgálni, mint a katolikus egyház által féltékenyen őrzött centralizált egyházkormányzás érdekeit. Mindezzel nem számolni a magyar liberálisok részéről végzetes hiba volt.

Szentszék számára a legnagyobb veszélyt Kossuth egyházpolitikája jelentette. Viale nuncius kezdettől fogva folyamatosan informálta a római államtitkárságot arról, hogy „...mennyre gyalázatosak a magyar forradalmi kormány tervei a katolikus vallás ellen. Azok azt célozzák, hogy a magyar királyság területén valódi egyházszakadást idézzenek elő, és a forradalom emberei azon vannak, hogy megvalósítsák ugyanezt.”⁷⁶ Ennek a jelei a Szentszék szerint a következők voltak: „Horváth Magyarország hercegprímásává történő önkényes kinevezésében; de legfőképpen egy tervezett nemzeti szinódus összehívásában, amely minőségben ugyan egy politikai gyűlés, de hivatott szabadon megtárgyalni olyan egyházügyi kérdéseket és ügyeket, mint a

⁷³ Vö: Acta Gregorii Papae XVI, Romae (ex Typographia Polyglotta S. C. de Propaganda Fide) XCXI, I. k. 38–40. Lásd még: Jedin VIII/2. k. 8.

⁷⁴ TVA. H. Viale jelentése Antonelli kardinálisnak. Bécs, 1849. augusztus 4. 347–349.

⁷⁵ TVA. H. Viale jelentése Antonelli kardinálisnak. Bécs, 1849. augusztus 31. 356–357.

⁷⁶ TVA. H. Viale jelentése Antonelli kardinálisnak. Bécs, 1849. augusztus 20. 352–354.

magyarországi egyház függetlenségének kimondása — vagyis Rómától való különválása —, a cölibátus eltörlése és a magyar nyelv bevezetése a liturgiában.²⁷⁷ A szentszéki diplomácia mindebben VIII. Henrik egyházpolitikáját látta megismétlődni: „Az egyházszakadás úgy fog végződni, mint ahogyan Angliában ez megtörtént a sajnálatos szkizma idején.”²⁷⁸

Ennek következtében a magyar függetlenségi harc elfojtását a pápai képviselő úgy értékelte, mint „...végtelen előnyt a magyarországi egyház ügye számára”, megnyugodva fogadva a tényt, hogy „...a forradalmi párt megbukott, még mielőtt az egyházszakadás megvalósítható lett volna, és csupán csak attól lehetett tartani, hogy Horváth, aki mindenben követte a protestáns Kossuth utasításait, továbbra is támaszt fog jelenteni a fiatal klérusnak, amely többé-kevésbé hajlékonynak mutatkozik az új eszmék iránt. Horváth most viszont török földön van Vidinben, Kossuthal együtt.”²⁷⁹

²⁷⁷ TVAH 353.

²⁷⁸ TVAH 353. Vialé itt az angol parlament 1534-ben hozott törvényeire utal, amelyek értelmében az ország királyát nyilvánították az angol egyház fejének, és a pápa joghatóságát semmisnek minősítették Angliában. Lásd Fliche–Martin XVI. k. 448–450.

²⁷⁹ Vö: TVAH. Viale jelentése Antonelli kardinálisnak. Bécs, 1849. szeptember 11. 363. 1866-ban, miután Horváth amnesztiát kapott, visszatért Magyarországra. Tevékenységét nem veszítette szem elől a bécsi nuncius Ludovico Jacobini (1832–1887, nuncius 1874–1879), aki haladéktalanul tájékoztatta a Szentszékét: „... az úgynevezett Horváth püspök az utóbbi napokban Deák megüresedett parlamenti helyére jelöltette magát a pesti választókerületben; beszédében szölt a kötelező polgári esküvőről, hangsúlyozva, hogy bevezetése az államra nézve szigorú kötelesség. Nagyüszteletű Eminenciás Uramat emlékeztetem arra, hogy 1848 márciusában Horváthot jelölte a Magyar Minisztérium csanádi püspöknek, annak ellenére, hogy a Szentszék nem fogadta el, s azt hiszem, az Uralkodó sem nevezte ki. volt 1849-ben Kossuth kultuszminisztere, s 1851-ben az osztrák katonai bíróság jelképesen felakasztotta képmását. Néhány év múlva visszatért száműzetéséből, majd a Magyarországon történt változások következtében 1868-ban apátságot kapott, s a rákövetkező évben felszentelés nélkül megkapta az egyik püspöki címet. égy a sajtóban püspökként szerepel, mely megnevezés sajnálatos benyomást kelt. Amikor szeptemberben Magyarországon jártam, azt mondták, hogy ez a bajkeverő pap már öreg, egy amerikai nővel él és gyerekei vannak.” Horváth Svájcban valóban összeházasodott Marie Michelle Voignoux-val, és ebből a polgári házasságból öt gyermeke született. TVAH. Jacobini jelentése Antonelli bíborosnak. Bécs, 1876. február 17. 746–747.